

1

Φιλοσοφικές Σχολές

Από της δημοσιεύσεως του διατάγματος των Μεδιολάνων (313) αφ' ενός και της αποδοχής του Χριστιανισμού υπό του Κωνσταντίνου εξ ετέρου, τίποτα δεν μπορούσε να είναι πλέον, όπως ήταν προηγουμένως, ούτε για τους οπαδούς της αρχαίας ούτε για εκείνους της νέας φιλοσοφίας. Ιδιαίτερως παρουσιάζονται επιδράσεις κατά τους τρεις πρώτους αιώνες της περιόδου, από της μεταφοράς της πρωτεύουσας (11 Μαΐου 330) στην πόλη των Κωνσταντινών και εξής. Η φιλοσοφία που αναπτύχθηκε εκεί, συνέχισε την ελληνική παράδοση, πλην όμως θα ονομασθεί αργότερα κακοζήλως Βυζαντινή. Η Δύση θα συνεχίσει να παρουσιάζει ένα ενδιαφέρον, λόγω της παρουσίας μικρού αριθμού διανοουμένων, αλλά και της αναπτύξεως της λατινικής, η οποία ωστόσο δεν ήταν σε θέση, να αποδίδει επακριβώς τις νέες έννοιες. Ο ονομασθείς "Νεοπλατωνισμός" διαμόρφωσε τις τάσεις της φιλοσοφίας μέχρι και σήμερα. Στην περίοδο πάντως αυτή παρουσιάζεται με ένα δυναμισμό, με την ανάπτυξη κυρίως των εξής πέντε σχολών.

1.1

Η σχολή της Αλεξανδρείας

Η σχολή της πόλεως του Αλεξάνδρου δεν είχε τους στενούς δεσμούς προς την αρχαία θρησκεία, την οποίαν παρουσίαζε η αντίστοιχος των Αθηνών, για τους εξής λόγους. Ο πρώτος εστιάζεται στην συνάφεια της προς την χριστιανική ομώνυμο *Κατηχητική σχολή*, που ήκμαζε ήδη από της εποχής του Κλήμεντος. Δεύτερος και σπουδαιότερος πρέπει να θεωρηθεί εκείνος, που αφορά στην υφή των κατοίκων αυτής της πόλεως, η οποία ήταν ένα σταυροδρόμι φυλών, πολιτισμών και επιδιώξεων. Παραδίδεται ότι είχε περιορισθεί αυτή η σχολή στην μελέτη και καλλιέργεια της φιλοσοφίας, ιδία μέσω της μελέτης της επιστήμης και των μαθηματικών. Εκ της σχολής αυτής δύο μεγάλα ονόματα καλύπτουν τον πρώτο αιώνα αυτής της περιόδου, ο Πάππος και ο Θέων. Στην Αλεξανδρεία η μετάβαση, από του Νεοπλατωνισμού στον Χριστιανισμό, θα γίνει ομαλώς, αφού ο Ιωάννης Φιλόπονος μετεστράφη στον Χριστιανισμό, στην μορφή του μονοφυσισισμού. Θα σημειωθεί ότι ο Ιουστινιανός ήταν αντίθετος προς τον μονοφυσισισμό, πράγμα που δεν ενισχύει την αντίληψη για το κλείσιμο της σχολής των Αθηνών, με το πρόσημα απλώς της εφαρμογής μιας θρησκείας. Έτσι η σχολή παρουσιάζει μια αξιοθαύμαστη συνέχεια, μέχρι της υποδουλώσεώς της το 642 από τους Άραβες.

Πάππος (ακμ. 320)
Θέων (ακμ. 364)
Ηφαιστίων (μετά -381)
Υπατία (370-415)
Συνέσιος (370-412)
Ερμείας (ε)
Ιεροκλής (ε)
Αμμώνιος Ερμ. (πρ. 445-517/26)
Ολυμπιόδωρος (495/505-565)
Ηλιόδωρος (ε-ς)
Ηλίας (ς)
Δαβίδ Αρμ. (ς)
Ιωάννης Φιλόπονος (-567)

δεσπόζει η προσωπικότητα του Ιαμβλίχου, του μέγαλου αυτού μυσταγωγού, ο οποίος έδωσε μία άλλη κατεύθυνση στην παραδοσιακή εικόνα της φιλοσοφίας. Η διάδοση της φιλοσοφίας γίνεται βεβαίως, μέσω της ελληνικής γλώσσας, αφού αυτή είναι παρούσα για τις περιοχές της Μικράς Ασίας και της μέσης Ανατολής, όχι μόνο στα χρόνια που περιέρχονται σε αυτό το κεφάλαιο, αλλά και πέρα από αυτά. Κατά συνέπεια, δεν είναι περιεργο ότι ιδρύθηκε φιλοσοφική σχολή στην Συρία, η οποία μάλιστα έχει και επιτυχία. Δεν θα μπορούσε προφανώς να είχε επιτυχία μία σχολή, στην οποία η διδασκαλία γινόταν στην ελληνική, στην ίδια γλώσσα εγγράφονται τα υπομνήματα, αν ο γύρω πληθυσμός δεν κατανοούσε αυτήν την γλώσσα. Ωστόσο η σχολή δεν είχε μεγάλη χρονική συνέχεια.

Ιάμβλιχος (π. 275-330)
Θεόδωρος Ασιν. (γ-δ)
Σωπατρος Απαμ. (γ-δ)
Δεξιππος (δ')

Κατά συνέπεια, δεν είναι περιεργο ότι ιδρύθηκε φιλοσοφική σχολή στην Συρία, η οποία μάλιστα έχει και επιτυχία. Δεν θα μπορούσε προφανώς να είχε επιτυχία μία σχολή, στην οποία η διδασκαλία γινόταν στην ελληνική, στην ίδια γλώσσα εγγράφονται τα υπομνήματα, αν ο γύρω πληθυσμός δεν κατανοούσε αυτήν την γλώσσα. Ωστόσο η σχολή δεν είχε μεγάλη χρονική συνέχεια.

1.3

Η Σχολή της Περγάμου

Είναι αρκετά δύσκολο να ανακαλύψει κανείς την αιτία, όταν δεν οφείλεται σε φυσικά αίτια, εξ' αιτίας της οποίας σε ένα τόπο αναπτύχθηκε ένα είδος λόγου και σε ένα άλλο κάτι διαφορετικό. Η Πέργαμος π.χ. είχε μία παράδοση στις ιατρικές σπουδές, η οποία θα συντηρηθεί και κατά την εξεταζόμενη περίοδο, αφού έχει ως κύριο εκπρόσωπο τον Ορειβάσιο, ένα σπουδαίο ιατροφιλόσοφο, θεράποντα της ιατρικής, αλλά και φίλο του Ιουλιανού. Κύριο χαρακτηριστικό της εν λόγω Σχολής είναι η συμπόρευση των τροφίμων της με τις ιδέες του Ιουλιανού, ο οποίος ως γνωστόν δεν απέβλεπε μόνον στην κατίσχυση της αρχαίας θρησκείας, αλλά και στην εξόντωση της νέας. Στην σχολή λοιπόν της Περγάμου, μπορεί κανείς να διακρίνει επιχείρηση αναζωογονήσεως της αρχαίας θρησκείας, αλλά και μία αξιοπρόσεκτη παρουσία, για λίγα πάντως χρόνια, στα φιλοσοφικά πράγματα.

Αιδέσιος (-355)
Μάξιμος (-372)
Χρυσάνθιος (δ')
Ιουλιανός αυτ. (331-363)
Σαλούστιος (δ')
Ορειβάσιος (δ')

1.2

Η Σχολή της Χαλκίδος

Στην σχολή της Χαλκίδος, της Κοίλης Συρίας,

1.4

Η σχολή της Κωνσταντινουπόλεως

Μετά την ανασύσταση του πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως υπό του Θεοδοσίου του Β' το 425, ήταν φυσικό να δεχθεί αυτό την πνευματική διάνοηση του κράτους. Παραλλήλως έγινε και ένας διαχωρισμός μεταξύ των ιδιωτικώς διδασκόντων και των διδασκάλων, οι οποίοι δίδασκαν στο κρατικό Πανεπιστήμιο. Όπως και στη σχολές των Αθηνών, έτσι και εδώ, στο πλαίσιο των φιλοσοφικών σπουδών, οι σπουδαστές παρηκολούθουν και ιατρικά μαθήματα. Μάλιστα ένας φιλόσοφος, ο Αγάπιος, εκλήθη από την Αλεξάνδρεια, η οποία ήταν, όπως άλλωστε έχει τονισθεί, σπουδαίο κέντρο επιστημών, να αναλάβει την θέση του διδασκάλου της. Ιδιαίτερος θα επισημανθεί η παρουσία τόσο του Ανθεμίου, όσον και του Ισιδώρου, των αρχιτεκτόνων της Αγίας του Θεού Σοφίας, οι οποίοι εθεράπευσαν εξαιρετικώς τα μαθηματικά, ιδιαίτερος την γεωμετρία, έργον το οποίον συνέχισε, διαπρέπας μάλιστα, ο Ευτόκιος.

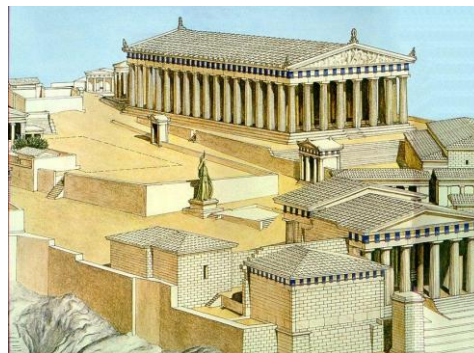
Ιωάννης Λυδός (490-μετά 552)
Αέτιος Αμιδηνός (Σ')
Αλέξανδρος Τραλλ. (Σ')
Ανθέμιος Τραλλ. (Σ')
Ισιδώρος Μιλήσ. (Σ')
Ευτόκιος (Σ')

Σε όλο αυτό το διάστημα υπήρχαν στενοί δεσμοί μεταξύ των μεγάλων πνευματικών κέντρων, ήτοι των Αθηνών, της Αλεξανδρείας και της Κωνσταντινουπόλεως: με την νέα πάντως τάξη των πραγμάτων, αλλά και λόγω διαφόρων ευλόγων αιτιών, η φιλοσοφία εγκαταστάθηκε στην βασιλεύουσα πόλη των Κωνσταντινών. Στην σχολή τέλος της ΚΠόλεως, την πρωτεύουσα της οικουμένης, προσήλθε ό,τι καλλίστερο είχε να επιδείξει ο τότε πνευματικός κόσμος. Σε μία πόλη μάλιστα της οποίας η ανάπτυξη ήταν το κύριο γνώρισμα, δεν είναι παράδοξο ότι ανεπτύχθησαν ιδιαίτερος, με σημερινά κριτήρια, οι μαθηματικές και οι μηχανικές επιστήμες. Η γενικότερη παιδεία και φιλοσοφία που αναπτύχθηκε στην περιοχή του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, τόσο με την διατήρηση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όσο και με τη μετανάστευση λογίων στην Δύση, κατά τους τελευταίους αιώνες, συνετέλεσε στην εμφάνιση τη αναγεννησιακής ερμηνεία του περιβάλλοντος.

1.5

Η Σχολή των Αθηνών

Δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί η συνέχιση της ανθήσεως της φιλοσοφίας στην πόλη των Αθηνών. Η προφορική παράδοση που χανόταν στο βάθος

του χρόνου, η ίδρυση του πρώτου πανεπιστημίου το 176, αλλά και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα ως και οι τοποθεσίες ακόμη, ο Ιλισσός, η Ακαδημία, το Λύκειο, η ποικίλη Στοά, αλλά και η φυλακή του Σωκράτους, δημιουργούσαν το κατάλληλο κλίμα για την συνέχιση της φιλοσοφικής ερμηνείας των πραγμάτων του κόσμου. Ωστόσο για να επαληθευθεί η θέση εκείνη σύμφωνα με την οποία "τίποτα

δεν είναι όπως φαίνεται", την άνθηση αυτή θα την διαδεχθεί η απόπτωση. Ωστόσο πριν φθάσουμε σε αυτό είναι εύκολο να παρατηρήσει κανείς ότι στην σχολή των Αθηνών είναι έκδηλα τα σημεία της μεταστροφής των Νεοπλατωνικών φιλοσόφων, οι οποίοι από Υπομνηματιστές του Πλάτωνος, κατέληξαν Σχολιαστές μόνον του Αριστοτέλους. Κύριοι πόλοι την περίοδο αυτή είναι ο Πρόκλος και ο Δαμάσκιος. Ο πρώτος μπορεί να χαρακτηριστεί ως πανεπιστήμων με ισχυρές φιλοσοφικές διεισδύσεις σε πολλά αντικείμενα της διανοήσεως. Ο δεύτερος, εκτός του έργου του, συνδέεται με την εν λόγω σχολή, λόγω του επισυμβάντος "κλεισίματος" αυτής κατά το 529, και της καταφυγής του Δαμασκίου μαζί με ορισμένους εκ των μαθητών του, στην αυλή του Πέρσου μονάρχου.

Θεμιστος (317-388)
Πλούταρχος (-433)
Συριανός (ε')
Πρόκλος (410-485)
Ασκληπιόδοτος (ε')
Μαρίνος (-μετά 485)
Δαμάσκιος (462- 533)
Πρισκιανός (ς')
Σιμπλικίος (-μετά 533)
Ασκληπιός (ς')

Εξ' αιτίας του γεγονότος ότι μόνο μία πηγή αναφέρεται στο κλείσιμο της σχολής των Αθηνών, δημιουργούνται προβλήματα στην αποδοχή της. Οι ενστάσεις εστιάζονται και στο γεγονός ότι ο Σιμπλικίος όταν επανήλθε από την

Περσία, συνέχισε για κάποιο διάστημα να γράφει, και πιθανώς να διδάσκει, στην πόλη των Αθηνών. Έπειτα, αφού ο Ιουστινιανός με την πολιτική του περί μιας θρησκείας έκλεισε την σχολή, γιατί δεν έκλεισε και την σχολή της Αλεξανδρείας; Μήπως λοιπόν η σχολή Αθηνών έκλεισε επειδή δεν είχε μαθητές; Μήπως έκλεισε, επειδή δεν είχε πόρους; Η μήπως την έκλεισε, επειδή ήταν πιστή στα δόγματα του Ιουλιανού; Είναι δυνατόν να προβληθούν διάφορες ενστάσεις, ωστόσο γεγονός παραμένει ένα: Η σχολή των Αθηνών, η οποία έχει κλείσει για πρώτη φορά την εποχή του Σύλλα, τώρα, στην εποχή

του Ιουστινιανού, έκλεισε για δεύτερη φορά. Θα περάσουν αρκετά χρόνια, 13 ολόκληροι αιώνες, μέχρις ότου η γλαύκα της Αθηνάς πετάξει και πάλι στην πόλη της Παλλάδος.

Βιβλιογραφία κατ'επιλογή: Armstrong, A. H. *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press., 1970. Brehier Em, *Histoire de la philosophie*, Paris PUF 1926. Dillon J., *Image, Symbol and Analogy, Three Basic Concepts of Neoplatonic allegorical Exegesis, The Significans of Neoplatonism*, Norfolk, 247-260. Πολίτου Νικ. Γ., *Φιλοσοφήματα*, Εν Αθήναις 2004. Russell Bertrand, *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, τόμος Α', Αθήναι 1970, τόμος Β', 1971. Wallis, R. T., *Neoplatonism, Bristol Classics* 1995, Αθήναι 2000.

2**Ο Νεοπλατωνισμός στην Δύση (IV-VI)**

Η απάρνηση-εγκατάλειψη της Δύσεως, με την μεταφορά της πρωτεύουσας από την Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, θα ολοκληρωθεί, αφού την περίοδο αυτή, από του 8^{ου} αιώνα μέχρι του 15^{ου} αιώνα, θα υποδουλωθεί στα διάφορα γοτθικά φύλα. Ως γνωστόν στις 24 Αυγούστου του 410 η Ρώμη κατακτήθηκε και λεηλατήθηκε από τους Βησιγότθους. Αργότερα, το 476 ο τελευταίος αυτοκράτωρ της Ρώμης Romulus Augustulus εξεδιώχθη, βασιλεύς δε αυτής, αναγνωρίζων όμως την επικυριαρχία του αυτοκράτορα της Ανατολής, κατέστη ο Γερμανός Οδόακρος. Οι λίγοι συγγραφείς που σημειώνουν την παρουσία τους εδώ είναι Ρωμαίοι της διασποράς κυρίως. Οι εν λόγω συγγραφείς δεν μπορούν στο σύνολό τους να διακριθούν για κάποιο ιδιαίτερο πρωτότυπο έργο τους, επειδή κατά το πλείστον η ενασχόλησή τους ήταν η ελληνική παραγωγή. Η καταγωγή τους είναι, κατά κύριο λόγο η βόρεια Αφρική, άλλες ελληνόφωνες κατά τα άλλα περιοχές, αλλά και η Ρώμη. Αυτοί, που δεν είναι πολλοί, επιχειρούν να διατηρήσουν τη σπιθαμή της ελληνικής Παιδείας στη Δύση.

2.1**Λατινόφωνοι συγγραφείς της βόρειας Αφρικής**

Η συνεισφορά της βόρειας Αφρικής, τόσο στην λατινική, όσο και στην ελληνική είναι αξιόλογη. Εν προκειμένω ο Macrobius Ambrosius Theodosius [Μακρόβιος Αμβρόσιος Θεοδοσίος] (ακμ. 399-410), ήταν ένας Λατίνος φιλόλογος, γραμματικός και νεοπλατωνικός φιλόσοφος, από τη Βόρεια Αφρική, που έζησε την περίοδο που βασιλεύουν ο Ονώριος και ο Αρκάδιος (395-423 μ.Χ.). Υπηρέτησε ως ανώτερος Ρωμαίος κρατικός λειτουργός. Ίσως να μην είχε ασπασθεί τον Χριστιανισμό, δεδομένου ότι δεν γίνεται μνεία για αυτόν στα γραπτά του. Αντίθετα εμφανίζεται μεγάλο ενδιαφέρον για ειδωλολατρικές λατρείες, όπως είναι οι γιορτές για τον Κρόνο. Το αντίστοιχο άλλωστε έργο του το αφιερώνει στον γιο του Ευστάθιο. Πάντως για την συγγραφή του χρησιμοποίησε τον Πλάτωνα, τον Γέλιο, τον Πλούταρχο, τον Αθήναιο, αλλά και τον Βεργίλιο. Σε χειρόγραφα των σχολίων του ενυπνίου υπάρχουν χάρτες της σφαίρας της Γης, σύμφωνα με το σύστημα του Πτολεμαίου.

Ένας άλλος είναι ο Martianus Capella [Μαρτιανός Καπέλλα], ο οποίος έζησε στις αρχές του 5^{ου} αιώνα μ.Χ., καταγόταν από την Madaura, μια πόλη της Νουμιδίας, κοντά στην Καρχηδόνα. Στο μέρος του έργου του που ανεφέρετο στην Γεωμετρία, δεν παρουσιάζει κάτι νέο, δεδομένου ότι είναι μία απλή ανασύνταξη των ορισμών του Ευκλείδου. Υποστήριξε και αυτός το πτολεμαϊκό σύστημα. Τα έργα του, με την επιγραφή *Grammatica, De arte dialectica, De arte rhetorica, De geometrica, De arithmetica, De astrologia*, και *De harmonia*. είχαν ωστόσο ασκήσει μεγάλη επίδραση στον πρώιμο Μεσαίωνα.

Μεγάλος δάσκαλος της λατινόφωνης περιοχής της αυτοκρατορίας είναι ο Aurelius Augustinus [Αυγουστίνος] (354-430). Εκεί δίδαξε την ρητορική στην Καρχηδόνα και αργότερα στο Μιλάνο, όπου σημειώθηκε η πνευματική εξέλιξη του Αυγουστίνου. Αρχικά είχε προσηλυτισθεί στον Μανιχαϊσμό. Επειδή όμως θεώρησε ότι δεν βρήκε την αλήθεια, ε-

στράφη, για τον σκοπό αυτό, στις νεοπλατωνικές διδασκαλίες. Στην συνέχεια έγινε χριστιανός, από τον Αμβρόσιο του Μιλάνου, και αφού επανήλθε στην πατρίδα του, χειροτονήθηκε αρχικώς ιερέας και κατόπιν επίσκοπος. Ο Αυγουστίνος άκουσε τον Αμβρόσιο και διάβασε, σε λατινική μετάφραση, μερικές από τις εννεάδες του Πλωτίνου και έργα του Πορφυρίου. Έτσι απέκτησε ένα όραμα της πτώσεως και της ανόδου της ψυχής του απότομου. Τις ειδικότερες απαντήσεις τις βρήκε στην ανάγνωση της Βίβλου, όπως του προτάθηκε από τον Αμβρόσιο.

Μεταξύ των έργων του κορυφαία θέση κατέχει εκείνο που έχει την επιγραφή *Περί της πολιτείας του Θεού* (*De civitate Dei*). Πρόκειται για ένα έργο το οποίο συνιστά μία μεταφυσική της κοινωνίας. Σε μία γενικότερη προσέγγιση μπορούμε να πούμε ότι το έργο αυτό συνιστά μία απολογία του Χριστιανισμού..

Ένα άλλο έργο του έχει την ονομασία *Εξομολογήσεις* (*Confessiones*), για το οποίο μπορεί κανείς να πει ότι δεν είναι μόνο ένα φιλοσοφικό έργο, αλλά ταυτοχρόνως και μία βιογραφία του. Σε ένα άλλο έργο του που επιγράφεται *Εναντίον των Ακαδημικών* (*Contra academicos*), παρουσιάζει τις θέσεις του επηρεασμένου από τις ιδέες του Πλάτωνα. Με ένα άλλο έργο το οποίο υπογράφεται *Περί ελευθερίας της βουλήσεως* (*De libero arbitrio*), επιχειρεί ο Αυγουστίνος να εξετάσει το πρόβλημα του κακού, την ελευθερία και τον προορισμό του ανθρώπου. Έχει γράψει *Περί μουσικής* *De Musica*, ένα έργο στο οποίο συνδυάζονται οι παλαιότερες απόψεις περί της σχέσεως της μουσικής προς τον κόσμο με τις αντίστοιχες του συγγραφέως περί της χρήσεως της μουσικής ως οδού προς την θεολογία.

Από τον Sandro Botticelli (π. 1480)

Οι πολυάριθμες εργασίες του Αυγουστίνου, σώζονται περισσότερες από πέντε εκατομμύρια λέξεις των Μία από τις γενικότερες θέσεις που κυριαρχούν στο έργο του Αυγουστίνου σχετίζεται με την πίστη και κατανόηση. Υποστηρίζει σχετικά ο Αυγουστίνος την έκφραση *credo, ut intelligam* (πιστεύω για να κατανοήσω).

2.2

Λατινόφωνοι Έλληνες

Η πόλη του Αλεξάνδρου είχε μίαν άνθηση όχι συνήθη, άλλωστε ήταν το σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών. Έτσι δεν φαίνεται παράδοξο Έλληνες, κατά τα άλλα, να γράφουν στην λατινική. Μεταξύ αυτών ο Claudianus Claudius [Κλαυδιανός Κλαυδιός], (π. 370-404), που καταγόταν από την Αλεξάνδρεια. Ήταν κυρίως ποιητής, είχε μάλιστα ονομασθεί δαφνοστεφής (*laureatus Poeta*). Έργα: Ποιήματα, πανηγυρικοί λόγοι, λίβελοι, επιθαλάμια, πολεμικές περιγραφές, Εκθειάζει ιδιαίτερος τους προστάτες του Ονώριο και Σηλίχωνα.

Τον ίδιο δρόμο ακολούθησε και ο Ammianus Marcellinus [Αμμιανός Μαρκελλίνος]· (325/30-μετά το 391), που ήταν Έλληνας από την Αντιόχεια αλλά Ρωμαίος ιστορικός. Υπηρέτησε ως αξιωματικός στον στρατό του αυτοκράτορα Ιουλιανού (360-363). Όταν ύστερα από διάφορες εκστρατείες επανήλθε στη Ρώμη, έγραψε στα λατινικά μια ιστορία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Επαινείται ως ιστορικός, επειδή είναι ακριβής, και θεωρείται πως συνέθεσε την ιστορία της δικής εποχής του χωρίς να μένει στις προκαταλήψεις και τα πάθη που επηρεάζουν συνήθως το μυαλό ενός σύγχρονου.

2.3

Ρωμαίοι

Αφού υπήρχαν διανοούμενοι που έγραφαν λατινικά, δεν έλειψαν και εκείνοι που είχαν καταγωγή από την γενέθλιο πόλη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Μεταξύ αυτών ο Victorinus Gaius Marius [Μάριος Βικτωρίνος], ήταν καθηγητής της Ρητορικής στη Ρώμη, και έζησε στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Μεταστράφηκε στον Χριστιανισμό, και επεχείρησε να εναρμονίσει το Χριστιανισμό με τη νεοπλατωνική μεταφυσική. Έργα: Εγχειρίδιο Γραμματικής, μετέφρασε και εξήγησε έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, μεταφέροντας έτσι τις γνώσεις των στη Δύση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Ιδιαίτερος ονομαστός, λόγω της πολλαπλής προσφοράς του, είναι ο Boethius Anicius Manlius Severinus [Βοήθιος] (480/2-524), ο οποίος γεννήθηκε στην Ρώμη και πέθανε στην Παβία. Καταγόταν από πλούσια οικογένεια, πράγμα το οποίο του

επέτρεψε να συμπληρώσει τις σπουδές του στην πόλη της Παλλάδος. Όταν επέστρεψε στην Ρώμη προσελήφθη από τον βασιλέα των Οστρογόθων Θεοδώριχο ως σύμβουλος. Αργότερα, το 510, διορίστηκε ύπατος και ύστερα αυλάρχης. Το 520 ο Βοήθιος έγινε *magister officiorum*, προϊστάμενος δηλαδή, όλων των υπηρεσιών του κράτους, ήτοι πρωθυπουργός. Επειδή ωστόσο θεωρήθηκε από τον βασιλέα ότι ο Βοήθιος βρισκόταν σε συνεννόηση με τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ιουστίνου, προκειμένου να εξεγερθούν εναντίον του οι Γότθοι της Ιταλίας, φυλακίσθηκε και αργότερα θανατώθηκε, ύστερα από βασανιστήρια.

Ο Βοήθιος έχει ένα αρκετά εκτεταμένου συγγραφικό έργο. Σύμφωνα με εκείνα που υπαγόρευαν οι συνθήκες της εποχής, έγραψε μεταξύ άλλων Μαθήματα Αριθμητικής. Συνετέλεσεν επίσης στην διάδοση των ελληνικών περί μουσικής απόψεων, με το έργο του *De institutione musica*. Ονομαστό είναι και το έργο του εκείνο το οποίο επιγράφεται *Περί της παρηγορίας της φιλοσοφίας* (*De consolatione philosophiae*), το οποίο εγράφη στην φυλακή, αποτελείται δε από πέντε βιβλία. Στο έργο αυτό η φιλοσοφία παρουσιάζεται με την μορφή μιας σεβάσμιας γυναίκας, στην οποία στο πολυτελές ένδυμα το οποίο φέρει, είναι κεντημένα το γράμμα Π και το γράμμα Θ. Θεωρείται βέβαιο ότι είναι επηρεασμένος από την διάκριση της φιλοσοφίας την οποία είχε εισηγηθεί ο Πλάτων, σύμφωνα προς τον οποία αυτή διακρίνεται σε Πράξη και Θεωρία.

Επί πλέον ο Βοήθιος ήταν διάσημος ως μεταφραστής εκ της ελληνικής έργων, επειδή θεωρούσε ότι έτσι θα έφευγε ο κόσμος από την βαρβαρότητα και θα επετυγχάνετο η αποκατάσταση των ιδεών τους σε μία ενιαία αρμονία.

Ένας επίσης αξιόλογος συγγραφέας είναι ο Cassiodorus Flavius Magnus Aurelius [Μάγνος Αυρήλιος Κασσιόδωρος] (475-570), ο οποίος την περίοδο του Θεοδώριχου κατέλαβε μεγάλα αξιώματα. Ξεκίνησε την καριέρα του ως σύμβουλος του πατέρα του, ο οποίος ήταν κυβερνήτης της Σικελίας. Γύρω στα 537-38, έφυγε για την Κωνσταντινούπολη όπου και παρέμεινε σχεδόν επί δύο δεκαετίες, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του σε θρησκευτικά ζητήματα. Από πλευράς συνεισφοράς επιστημονικής το έργο του δεν παρουσιάζει πρωτοτυπία. Έργα: *Institutiones divinarum et saecularium lectionum*, το οποίο διακρίνεται σε δύο μέρη, εξων το πρώτο είναι εισαγωγικό στην φιλοσοφία, το δε δεύτερο θεωρείται και ως αυτόνομο, εκδίδεται δε υπό τον τίτλο *De artibus et disciplinis liberalium artium et literarum* (Περί τεχνών και επιστημών ελευθέρων παιδείας).

Αυγουστίνου, *Η πολιτεία του Θεού*, μτφ. Α. Δαλεζίου, I-XII, Αθήναι [1954] XIII-XXII, Αθήναι [1955]. *Βοήθιος, Παραμυθία της φιλοσοφίας* [De consolatione philosophiae] μτφρ. Αντ. Σακελλαρίου, Αθήνα 2004. Cameron Alan, "Macrobius, Avienus, and Avianus". *The Classical Quarterly* 17 (2), Alan 1967, 385-399. Chadwick Henry. *Boethius, the consolations of music, logic, theology, and philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 1981. Gareth Matthews B. *Augustine*. Blackwell, 2005. Marenbon, John (εκδ.) *The Cambridge Companion to Boethius* Cambridge University Press, 2009. Pollman Karla, *Saint Augustine the Algerian*. Göttingen, 2007. Sabbah, Guy. *La Méthode d'Ammien Marcellin*. Paris: Les Belles Lettres, 1978. Thompson, E.A. *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. London: Cambridge University Press, 1947.

Η κριτική εξέταση του περιεχόντος

Στην περιοχή του Ανατολικού μέρους της αυτοκρατορίας η συνέχιση της φιλοσοφίας συνεχίσθηκε με αμείωτο ενδιαφέρον, άλλωστε η ελληνική ήταν σχεδόν μητρική γλώσσα, η δε ελληνική γραμματεία δεν είναι μόνον πάντοτε παρούσα, αλλά μελετάται, υπομνηματίζεται, αντιγράφεται και διαδίδεται με αποτέλεσμα η φιλοσοφική προσέγγιση και ερμηνεία των πραγμάτων να συνεχίζεται αδιάταρακτη, στο πλαίσιο της καθιερωθείσης νέας καταστάσεως. Περιλαμβάνονται στην συνέχεια τα εξής θέματα που εντάσσονται στο πλαίσιο της κριτικής προσεγγίσεως αυτής της ενότητας. Το πρώτο αφορά στις παραφυσικές αναζητήσεις, οι οποίες, θα λάβουν έκταση στην ευρύτερη περιοχή της Αυτοκρατορίας. Μεγαλύτερη πάντως ανάπτυξη έχουν τα δύο μέρη της φιλοσοφίας.

3.1

Παραφυσικές αναζητήσεις

Στην περίοδο αυτή, ως προεισαγωγή για την επόμενη, αναπτύσσονται οι τάσεις προς το παραφυσικό. Κρίνεται σκόπιμη η αναφορά των εξής Ένας Ελληνο-Σύρος Χριστιανός μοναχός και αλχημιστής, είναι ο Μαριανός που έζησε κατά το τέλος του 7-μ.Χ. Οι αλχημικές του πραγματείες αναφέρονται από τους αραβόφωνους. Μαθητής επίσης του Μαριάνου θεωρείται ότι υπήρξε ο Γιαμπίρ, θεωρούμενος πρώτος Άραβας αλχημιστής Abū Mūsā Jābir ibn Hayyān γνωστός με το εκλατινισμένο όνομα Geber. θεωρείται ότι προέρχεται από τους Σαββαίους αστρολάτρες, από δε τον Λέοντα τον Αφρικανό, εκλαμβάνεται ως Έλλην εξισλαμισθείς.

3.2

Ο πρακτικός βίος

Στον Ανατολικό ιδιαίτερα χώρο, δεδομένου, όπως θα αναφερθεί αργότερα, συνδέεται ο πρακτικός βίος με την κατά Χριστό ζωή. Πρόκειται για μία συνέχεια, η οποία αρχικά έχει εμφανισθεί στο έργο του φιλοσόφου Ιουστίνου, όταν αυτός μιλούσε για ζωή κατά λόγο. Ο πρακτικός δηλαδή άνθρωπος, πρέπει να ενεργεί σύμφωνα με τις επιταγές του χριστιανισμού, που σημαίνει σύμφωνα με το Λόγο. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι προσανατολισμένη η σύνταξη πρακτικών κυρίως κεφαλαίων ηθικού χαρακτήρος. Παράλληλα ωστόσο εκδηλώνεται και ακολουθείται από μία μερίδα ανθρώπων, μία αρνητική στάση έναντι της θύραθεν πρακτικής

γνώσεως, αφού, κατά τους περισσότερους, η γνώση δεν θεωρείται καρπός της μελέτης τόσο, όσο θεία παραχώρηση.

Μεταξύ αυτών είναι οι εξής: Ο Ιωάννης Σιναΐτης (προ 579-654). Αναφερόμενος στις αρετές ο Ιωάννης Σιναΐτης, γράφει πως "η κακία ή άλλο οποιοδήποτε πάθος δεν βρίσκεται στην φύση κατά τρόπο φυσικό, διότι δεν μπορεί να εννοηθεί ο θεός ως κτίστης των παθών. Αντίθετα πολλές φυσικές αρετές παρουσιάζονται σε εμάς από Αυτόν, εκ των οποίων είναι και αυτές. Πρώτη η ελεημοσύνη, την οποίαν συμπαθούν και οι αρχαίοι Έλληνες. Έπειτα η αγάπη, εφ' όσον βεβαίως, ακόμη και τα άλογα ζώα, έχουν δακρύσει πολλές φορές, επειδή στερείται το ένα το άλλο. Μια άλλη είναι η πίστη, δεδομένου ότι υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους. Είναι επίσης και η ελπίδα, δεδομένο ότι, σε όλη μας την ζωή ενεργούμε με την ελπίδα για το καλλίτερο μέλλον".

Ικανώς έχει επιδράσει στην διαμόρφωση ενός τρόπου ζωής, κατά την πρώτη τεσσαρακονταετία του η' αιώνας ο Ανδρέας Κρήτης ή Ιεροσολυμίτης (660-740). Ιδιαίτερη είναι η συνεισφορά του Συμεών του Νέου Θεολόγου († 1028), ο οποίος γεννήθηκε στην Γαλάτην της Παφλαγονίας από ευγενείς γονείς. Ο Συμεών λοιπόν θεωρείται ως ένας από εκείνους, που έχουν επιδράσει κατά σημαντικό βαθμό στην διαμόρφωση του ανθρώπου που υπερβαίνει τα γήινα, μέσω της συνειδητής θέας του θείου φωτός. Κατά την έννοια μάλιστα αυτή, πρέπει να θεωρηθεί ότι δικαίως ονομάσθηκε θεολόγος. Κρίνεται σκόπιμη η υπόμνηση των θέσεων του Συμεώνος περί του ανθρώπου, ο οποίος κατ' αυτόν είναι *εις ζών θνητόν και θάνατον, ορατόν και άορατον, αισθητόν και νούμενον, εποπτικό της ορωμένης κτίσεως, γνωστικό της νοουμένης*. Αυτός λοιπόν ο άνθρωπος "μπορεί

μεν να αγωνίζεται εναντίον των παθών αλλά δεν μπορεί να τα ξεριζώσει καθ' ολοκληρίαν. Έχει βεβαίως λάβει εξουσία να μη κάνει πονηρές πράξεις, δεν έχει όμως την δυνατότητα να μην τις θυμάται. Έτσι λοιπόν η ευσέβεια δεν είναι μόνον το να κάνει κανείς το αγαθό, αλλά και να μη σκέπτεται πονηρά. Εκείνος ο οποίος σκέπτεται πονηρά, δεν μπορεί να αποκτήσει μία καρδιά καθαρή. Άλλωστε πως μπορεί να γίνει αυτό, όταν από αυτές τις σκέψεις του μολύνεται, όπως ακριβώς ο καθρέφτης από την λάσπη;"

Ένας από τους μαθητές του Συμεών είναι ο Νικήτας Στηθάτος (1000-1080), δηλαδή ο επιστήθιος, επίσης μοναχός και ένας εκ των σπουδαιότερων εκπροσώπων της μυστικής θεολογίας του Βυζαντίου. Επί λέξει γράφει τα εξής: "Γνώθι σαυτόν· και τούτο εστιν η αληθινή τω όντι ταπεινώσις, η ταπεινοφροσύνη εκδιδάσκουσα, η συντρίβουσα την καρδίαν· και αυτό τούτο εργάζεσθαι και φυλάσσειν. Ει δε μήπω έγνωσ σαυτόν, ούτε τι εστι ταπεινώσις οίδας, ούτε ήψω της αληθούς εργασίας και φυλακής. Το γαρ εαυτόν επιγνώναι, τέλος της των αρετών εργασίας".

3.3

Ο θεωρητικός βίος

Τα θέματα που εξετάζονται από τους θεωρητικούς φιλοσόφους, έχουν ήδη παγιωθεί από πολλών αιώνων και αναφέρονται σε εκείνα που σχετίζονται με την φύση, τα μαθηματικά και τα σχεδόν άυλα όντα, όπου γίνεται λόγος περί της ψυχής, των αγγέλων – δαιμόνων, και του κατ' εξοχήν αύλου Θεού. Στο πλαίσιο αυτό η τριμερής διάκριση του κόσμου είναι και τώρα παρούσα, γεγονός που σημαίνει ότι και η αλληλεξάρτηση κόσμου και ανθρώπου είναι επίσης φανερή σε έργα των θεωρητικών της εξεταζόμενης περιόδου

Σημαντικός επίσης διανοητής είναι ο διάκονος και χαρτοφύλαξ της Αγίας Σοφίας Γεώργιος Πισίδης (610-641π), ονομαζόμενος έτσι λόγω του τόπου της καταγωγής του. Ήταν φίλος του αυτοκράτορος Ηρακλείου, έλαβε δε μέρος και στην κατά των Περσών εκστρατεία. Έχει συντάξει έργον με την επιγραφή *Εις τον μάταιον βίον*, όπου γίνεται λόγος περί των ανθρωπίνων πραγμάτων. Στα ζητήματα δε που συνάπτονται

με τα θέματα του θεωρητικού κατατάσσονται δύο επίσης έργα του κατά του αιρετικού Σεήρου. Πρόκειται για τον ηγέτη της μονοφυσιτικής κινήσεως κατά τον 5 αι. πβ. *ΘΗΕ, ΙΑ*, 12-13, εξων το ένα επιγράφεται *Κατά της δυσσεβείας Σεήρου*, το δε άλλο *Κατά δυσσεβούς Σεήρου Αντιοχείας*. Στην ίδια περιοχή κατατάσσεται ένα έργο περί των πρώτων βιβλίων της Π.Δ., έχει δε την επιγραφή *Εξαήμερον η κοσμουργία*, στο οποίο είναι επηρεασμένος από την αστρονομία, αλλά και την παράδοση γενικότερα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας.

Σε μία επιχείρηση της γενικότερης αναβαθμίσεως των πραγμάτων προέβη τον 11ο αιώνα ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος (905-959). Αυτός είχε σπουδάσει κυρίως τα μαθηματικά, αλλά και την φιλοσοφία γενικότερα. Μεταξύ των ικανοτήτων του είναι ότι επέλεξε ικανούς ανθρώπους τους οποίους χρησιμοποίησε ως διδασκάλους. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι "τα πνευματικά προγράμματα του Κωνσταντίνου (που περιλάμβαναν ογκώδεις εγκυκλοπαίδειες και ανθολογίες) αποδείχτηκαν επίσης ευεργετικά για τα μαθηματικά" (Vogel, Η βυζαντινή επιστήμη, 810). Ένας συγγραφέας πολλών έργων φιλολογικού, ιστορικού, αλλά και φιλοσοφικού, αστρολογικού ή μάλλον περιεχομένου είναι ο Κωνσταντίνος Μανασσής (1130-1187), ο οποίος γεννήθηκε στην ΚΠολη και απέθανεν ως μητροπολίτης Ναυπάκτου. Εδώ κρίνεται σκόπιμο να υπομνησθεί ένα αστρολογικό ποίημά του, που αναφέρεται στις σχέσεις των πλανητών, αλλά και στις αντίστοιχες των ζωδίων και των αστερισμών. Ένας πολυγραφώτατος συγγραφέας είναι ο Ιωάννης Τζέτζης (περίπου 1110-1185;). Προφανώς ο Ιωάννης είναι ένας μεγάλος διανοητής και φιλόσοφος, αφού, παρά τους φιλολογικούς του προσανατολισμούς, ασχολήθηκε με τα θέματα τα οποία περιλαμβάνονταν στον κύκλο ενδιαφερόντων της φιλοσοφίας. Αξίζει να υπομνησθεί η θέση περί της σχέσεως των εν λόγω αστέρων με μετεωρολογικά φαινόμενα. Πιστεύεται λοιπόν ότι ονομάσθηκαν *Υάδες* επειδή συμπίπτουν βροχές (*ύειν*) με την *επιτολή* τους, η οποία τοποθετείται περί την 18ην Σεπτεμβρίου. Το συμπέρασμα αυτό προϋποθέτει οπωσδήποτε μακράν σειράν παρατηρήσεων.

Η ισλαμική επαφή με την φιλοσοφία

Ένα αιώνα και κάτι, μετά την ίδρυση του Ισλάμ, οι οπαδοί του είχαν την πρώτη γνωριμία με ελληνικά φιλοσοφικά έργα. Είναι πάντως γνωστό πως η γνωριμία της Ανατολής με την ελληνική φιλοσοφία άρχισε με την παρουσία εκεί του Μ. Αλεξάνδρου. Στην συνέχεια πολλοί ήταν εκείνοι που φιλοσόφησαν, ιδία κατά την στωική φιλοσοφία. Από την επαφή αυτή, ιδιαίτερος λόγω των μεταφράσεων, γεννήθηκε ότι σήμερα ονομάζεται ισλαμική φιλοσοφία (*falsāfah*). Στην αρχή είχε ένα αδύνατο βηματισμό, λόγω της εξαρτήσεως της από το Κοράνι. Στη συνέχεια δειλά, στην Ανατολή, ισχυρότερα στη Δύση, κάνουν την εμφάνισή τους φιλόσοφοι και φιλοσοφικά ρεύματα, των οποίων η εξάρτηση από την αντίστοιχη ελληνική γραμματεία είναι αυταπόδεικτη.

4.1

Οι διαφοροποιήσεις

Στα ερωτήματα που κλήθηκαν να απαντήσουν οι διάφοροι αραβόφωνοι διανοητές και φιλόσοφοι δημιούργησαν ένα φιλοσοφικό πλαίσιο σε συσχετισμό προς το Κοράνι. Κάποιοι θεώρησαν πως στο κοράνι τα λόγια έχουν πραγματική και άλλοι μεταφορική έννοια. Άλλοι επιζητούσαν την μυστική ένωση με τον Θεό.

Όσοι την ακολουθούν το Κοράνι και μένουν πιστοί στο λόγο, ομιλία (*Kalām*), είναι μάλλον αντίθετοι προς την ελληνική, ιδίως την αριστοτελική φιλοσοφία. Αυτοί ονομάζονται Μουτακαλιμούν (*mutakallimūn*). Υπήρξαν ωστόσο κάποιοι, που ονομάστηκαν Μουταζιλίτες, (*Mu'tazilah*, "αποσκιρτούντες"). Ιδρυτής δε αυτής της κινήσεως ήταν ο *Wāsil ibn 'Aṭā'*, (700-748). Επηρεασμένος από το ελληνικό πνεύμα, διδασκε ότι ο προκαθορισμός των ανθρώπινων πράξεων ήταν ασυμβίβαστος με τη δικαιοσύνη του Θεού, αλλά και με τη ανθρώπινη ευθύνη.

Αναπτύχθηκε αργότερα ένας τρόπος μυστικής θεώσεως του ανθρώπου, ο οποίος συνιστά ότι έκτοτε λέγεται Σουφισμός, ονομασία από το μάλλινο ύφασμα (*Sufi*) που φορούσαν. Ο Σουφισμός (*Sufism* or *taṣawwuf*) διαδόθηκε στην Περσία, στην Ινδία, για τις ανάγκες δε της ασκήσεως ιδρύθηκαν μοναστήρια (*Teke*).

4.2

Φιλόσοφοι (*faylasuf*) της Ανατολής

Στην περιοχή της Ανατολής, Πέρσες κυρίως, ήταν εκείνοι που άσκησαν την φιλοσοφία. Από τους εισηγητές της νέας καταστάσεως, φιλοσόφους και μεταφραστές, από τους παλαιότερους είναι ο Μουταζιλίτης *Abū Yūsuf Ya'qūb ibn Ishāq al-Kindī* (π. 801–873), γνωστότερος από το τελευταίο όνομα *al-Kindī*. Σε ένα έργο του που βρέθηκε τελευταία με την επιγραφή *Η θεολογία του Αριστοτέλους*, περιλαμβάνονται παραφράσεις από τις *Εννεάδες* του Πλωτίνου, αλλά και από έργα του Πορφυρίου. Ασχολήθηκε με τη σχέση των ενσωμάτων μεταβλητών όντων, που βρίσκονται μέσα σε συνεχή κίνηση.

Ένας γιατρός, φιλόσοφος, αλχημιστής, μουσικός και μαθηματικός, που γεννήθηκε στην Rey, μια πόλη κοντά στην Τεχεράνη είναι ο *Αμπού Μπακρ αλ-Ράζι* *Abu Bakr Muhammad ibn Zakariya al-Razi* (841-926). Υιοθέτησε ο *al-Razi* τις θέσεις των μουταζιλιτών και επιχείρησε, με τη βοήθεια του ορθού λόγου, να ερμηνεύσει τη δημιουργία του κόσμου, χωρίς όμως να θίξει την έννοια ούτε τις ιδιότητες που σχετίζονται με το Θεό.

Ένας μεγάλος πανεπιστήμων, Πέρσης επίσης την καταγωγή, είναι ο *Abū 'Alī al-Ḥusayn ibn 'Abd Allāh ibn Sīnā* (981 - 1037), γνωστός ως *Avicenna*, ενώ για τους συγχρόνους του Έλληνας ως *Αβιτζιανός*. Στις εργασίες του ο *Avicenna* μεταχειρίζεται την λογική, την ψυχολογία, την τετρακτύ των μαθηματικών και την μεταφυσική. Η σκέψη του πάντως είναι επηρεασμένη από την ελληνική φιλοσοφία, ιδιαίτερος από τον Αριστοτέλη και τους Νεοπλατωνικούς.

4.3

Φιλόσοφοι (*faylasuf*) της Δύσεως

Στη Δύση, ιδιαίτερος στην Ισπανία αναπτύχθηκε η ισλαμική φιλοσοφική προσέγγιση των πραγμάτων, με αναφορά πάντοτε τα ελληνική αντίστοιχα έργα. Ένας από τους φιλοσόφους της Δύσεως είναι ο Ιμπν Μπάτζτζα. *Ibn Bajjah* (*Abu Bakr Muhammad Ibn Yahya Ibn al-Sayegh* (π.1095-1138/9). Είναι επίσης γνωστός με το εκλατινισμένο όνομά του ως *Avenpace*. Είναι ο αρχαιότερος γνωστός εκπρόσωπος της αραβικής φιλοσοφικής παραδόσεως στην Ισπανία.

Ο πλέον αξιόλογος όμως από τους φιλοσόφους της Δύσεως είναι ο *Abū 'I-Walīd Muhammad ibn Ahmad ibn Rushd*, γνωστός με το εκλατινισμένο όνομά του *Αβερρόης* (*Averroes*). Ο *Αβερρόης* γεννήθηκε στην Κόρδομα στα 1126 και πέθανε στα 1198. Έχει ένα πλούσιο έργο που αναπτύσσεται σε 20.000 σελίδες. Τα έργα του καλύπτουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων, όπως ισλαμική φιλοσοφία, λογική, ιατρική, μαθηματικά, αστρονομία, θεολογία, ισλαμικό νόμο (*Sharia*). Παράλληλα είχε σχολιάσει τα περισσότερα από τα έργα του Αριστοτέλους.

Η ιουδαϊκή επαφή με την φιλοσοφία

Με τον όρο "ιουδαϊκή φιλοσοφία" γίνεται αναφορά στα διάφορα είδη στοχασμού, που έχουν διατυπωθεί από Εβραίους. Ιστορικώς αν αφαιρέσουμε κάποιους πλατωνίζοντες φιλοσόφους, κατά την ελληνιστική κυρίως περίοδο, στην συνέχεια είχε επακολουθήσει μεγάλη σιγή. Κατά τον 9^ο και 10^ο αιώνα, εμφανίστηκαν, μεταξύ των Ιουδαίων, τάσεις φιλοσοφικής προσεγγίσεως θεμάτων που αναφέρονταν κυρίως, όχι όμως αποκλειστικά, σε αντίστοιχα εβραϊκά. Αυτές οι απόπειρες προέκυψαν από την επαφή τους με τον αναδυόμενο ισλαμικό πολιτισμό και φιλοσοφία.

5.1

Η Ερμηνεία του Νόμου.

Το κύριο έργο της Ιουδαϊκής παραδόσεως είναι ο Νόμος (Torah), δηλαδή η Πεντάτευχος (Γένεσις, Έξοδος, Λευιτικόν, Αριθμοί, Δευτερονόμιο). Σε αυτά προστίθενται οι παραδόσεις τους. Η προσέγγισή του Νόμου έγινε την περίοδο αυτή με δύο τρόπους. Ο ένας αφορά σε ακριβή, κατά το μάλλον ή ήττον προσέγγιση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την σύνταξη του Ταλμούδ (Talmud). Η άλλη αφορά στην μυστικιστική προσέγγιση του Νόμου και συνιστά την Καββάλα (Kabbalah).

5.1.1 Το Ταλμούδ (Talmud).

Λόγω της διασποράς των Εβραίων είχαν την ανάγκη της παρουσίας επεξηγηματικών σχολίων του Νόμου (Torah). Από τα σχόλια συντάχθηκε περί το 219 μ.Χ. η Μισνά (*Mishnah*), ή ο δεύτερος νόμος. Αργότερα, με επί πλέον εξηγήσεις το 279 συντάχθηκε η Γκεμαρά (*Gemara*). Αυτές οι δύο συλλογές συνιστούν το Ταλμούδ, ήτοι τα επεξηγηματικά σχόλια του Νόμου (Torah). Υπάρχουν δύο συλλογές: Το Ταλμούδ της Ιερουσαλήμ (Talmud Yerushalmi). Και το Βαβυλωνιακό Ταλμούδ (Talmud Bavli, ή Babylonian Talmud).

5.1.2 Η Καββάλα, Καμπάλα ή Kabbalah.

Στην εξέλιξη των χρόνων, ιδιαιτέρως κατά το διάστημα από τον 9^ο μέχρι τον 13^ο αιώνα, η ιουδαϊκή κριτική προσέγγιση, παρουσιάζεται σε περιορισμένη έκταση, Αντίθετα παρουσιάζουν πρόοδο οι αποκρυφιστικές προσεγγίσεις της φιλοσοφίας. Ένα αποκρυφιστικό κείμενο, που αφορά σε ερμηνευτικά σχόλια στην Πεντάτευχο, είναι η Καββάλα, Καμπάλα ή Kabbalah, Qabalah ή Cabbala.

5.2

Φιλόσοφοι της Ανατολής.

Οι Εβραίοι που φιλοσόφησαν στην περιοχή αυτή, Στην επιχείρησή τους να συνδυασθεί η φιλοσοφία και η θρησκεία, χαρακτηρίζονται κυρίως από τις τοποθετήσεις τους θετικές ή μάλλον αρνητικές έναντι της ελληνικής φιλοσοφίας. Ο πρώτος που συνέδεσε την φιλοσοφία που είχε αναπτυχθεί από Εβραίους στην Αλεξάνδρεια με τους νεώτερους χρόνους είναι ο Σααντία μπεν Γιόζεφ (Sa'adiah ben Yosef), (αραβ. *Sa'īd Ibn Yūsuf Al-fayyūmī*) που γεννήθηκε στα 882/892 και πέθανε στη Βαγδάτη

το 942. Ήταν οπαδός της μουταζλικής θεωρήσεως και ερμηνείας των πραγμάτων, ενδεχομένως είχε επηρεασθεί από κάποιο Ισλαμιστή, κατά συνέπεια ήταν αντίθετος προς τον αριστοτελισμό.

Εξέχουσα φυσιογνωμία ήταν επίσης ο Ισαάκ Ισραήλι μπεν Σόλομον (Isaac Israeli ben Solomon) (π.855-955), (αραβ. *Ya'qub Ishaq ibn Sulayman al-Isra'ili*). Αυτός γεννήθηκε στην Αίγυπτο και πέθανε άγαμος στο Kairouan της Τυνησίας. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως Νεοπλατωνικός.

7.3

Φιλόσοφοι της Δύσεως

Χωρίς να απομακρύνονται από την ελληνική φιλοσοφία, οι Εβραίοι φιλόσοφοι της Δύσεως, επιχειρούν, εκτός από την επεξεργασία θεμάτων καθαρώς φιλοσοφικών, να ισχυροποιήσουν τον εβραϊσμό.

Από τους παλαιότερους είναι ο Σόλομον ιμπν Γκαμπιρόλ ή Αβισεβρών (Solomon ibn Gabirol, εβραϊκά *Shelomo ben Yehuda ibn Gevirol*, γνωστός και με την λατινική εκδοχή ως Abicébron. Αυτός γεννήθηκε στην Μάλαγα περίπου στα 1021 και πέθανε, σε ηλικία 36 ή 37 ετών, στην Βαλένθια στα 1058. Συνέχισε την νεοπλατωνική θεώρηση του Israeli.

Ο Ιούδας χαλεβί (Judah Ha-levi ή Yehuda Ha-levi). (1075-1141 περίπου), ήταν ραβίνος και είχε γεννηθεί στην Ισπανία, ίσως στο Τολέδο. Ως Εβραίος φιλόσοφος και ποιητής, ήταν ο πρώτος που συνέδεσε τις ιδέες του, αλλά και τα επιχειρήματά του με την ιουδαϊκή ιστορία. Συνέταξε, στην αραβική, ένα διάλογο με την επιγραφή *al-Khazari* (*Kitab al Khazari*), δηλαδή βιβλίο των Χαζάρων, με περαιτέρω ανάπτυξη του τίτλου φέρεται ως "Βιβλίο αποδείξεων και επιχειρημάτων προς υπεράσπιση της καταφρονημένης πίστης».

Ένας άλλος αξιόλογος Εβραίος φιλόσοφος της μουσουλμανικής Ισπανίας είναι ο Μωϊσής μπεν Μαϊμόν (Moses ben Maimon), γνωστός ως Maimonides (Μαϊμονίδης). Αυτός γεννήθηκε στην Κόρδοβα της Ισπανίας στα 1135 και πέθανε στην Αίγυπτο στα 1204. Ήταν ραβίνος, ιατρός και φιλόσοφος. Θεωρείται ως ένας από τους μεγαλύτερους εκπροσώπους της μεσαιωνικής ιουδαϊκής φιλοσοφίας.